

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№145
(19030)

2017 чылдың
декабрь 12
вторник

Хүннүң үнери — 08:50
Ажары — 15:56
Хүн дурту — 7:06

Садар өртээ хостуг 12+

Ажар? Каяа? Чүү?

ДУҮН ХУРАЛ БОЛГАН

Дуун, декабрь 11-ниң хүнде, Кызыл хоорайның чагыргазына хоорай хуралының каттыжышкынының хөө болгаш бюджет төлөвлелиниң талазы-биле хурааны болуп эрткен. Аңаа Кызыл хоорайның 2018 чылда ажалдырышкынының дуушарында болгаш өске-даа саңаа хамаарышкан айтырыглар шийтирилээн.

БӨГҮН КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

Бөгүн, декабрь 12-ниң хүнде, Улусчу чогаадылга баанына регионнар аразында кыды ажилдажылга езугаар Татарстанның арга-дуржулу-зы-биле улуг болгаш бичии орайлар чаагайжыдылгазын таныштырылган болур. Ук таныштырылганы Татарстанның президентинин дузалакчызы Наталья Фишман эрттирер. Эгери 15.00 шакта.

ӨӨРЕДИГЛИГ СЕМИНАРЛАР

Ол-ла хүн Россия Федерациязының Конституция хүнүнге таскааткан өөредиглиг семинарлар Тыва Республиканың эди болгаш Арбитражтыг тарына болуп эртер.

ХУРАЛ

Декабрь 12-ниң хүнүнде Кызыл хоорайның чагыргазына тээлекчилер хуралының 49 аар сессиязы болур. Эгелээ 14.00 шакта.

ДААРТА УЖУРАЖЫЛГА БОЛУР

Даарта, декабрь 13-түнүнде, Тыва үндезин культу-ва төвүнге Тываның архитекторлары болгаш тудуг-лары Татарстанның президентинин дузалакчызы Наталья Фишман-биле ужу-кылганы эрттирер. Аңаа чаагайжыдылга (благоустрой-о) болгаш төлөвилелдер байында айтырыгларны шийтирлеп, арга-дуржулга-ны солчур. Эгелээри 11.40 шакта.

Декабрь 12 – РФ-тиң Конституциязының хүнү-биле!

Хүндүлүг чаңгыс
чер-чурттугларым!

Чуртувустун база бир чугула күрүне байырлалдарының бирээзи – Россия Федерациязының Конституциязының хүнү-биле байыр чедирип тур мен. Демократтыг чаа Россияны тургузуп эгелээн Кол хоойлуну бүгү чоннун референдумунга хүлээп алгандан бээр 24 чыл болуп турар. Ол белен эвес байдалдарга эрткен, ынчалза-даа көрүп эрткен бергелерниң болгаш арга-дуржулгаларның ачызында конституцияны таныштырып көргүскен үнелиг чүүлдери чоорту амыдыралдың боттук байдалы, кезии апарган.

Экономика талазы-биле бергедээшкн-нер база даштыкы политиктиг базышкын-нар турбуже, Россия бодунун эрге-ажыктары дээш туржуп билир тускай догуннаан күрүне кылдыр катап тургустунган. Бистиң хөй на-циялыг чонувус кажангызындан артык дем-ниг, сырый каттышкан. Бистер шупту кады кижилер бүрүзүнүн эрге-ажыктарын болгаш хостуг чоруун камгалаар чугула сорулгалыг чаа күрүнени, кижилер бүрүзүнге аас-кежикти, чедишкннерни чедип алыр аргаларны тур-гузарынче угланган системаны тургустувус.

Кол нургулайында ол дээрге бистиң чоннун баштыңчызы – В.В. Путинниң, Конституцияның магадылалы болур Россия

Федерациязының Президентизинин ачы-хавыяазы-дыр. Ылап-ла ол Кол хоойлунун чингине дүрүмнеринин быжыг туружун хандырып, ооң-биле чергелештир чоннун күзел-соруунга, амгы шагның ниитилелиниң негелделеринге, аажок дүрген өскерлип турар амыдыралдың кыйгырыгларынга дүүштүр ооң онза чугула болурунга дуза-лаан. Ооң ачызында РФ-тиң Конституция-зы бо хүнде, шынап-ла, бистиң чурттуң, ооң регионнарының база ол ышкаш өг-бүлө бүрүзүнүн моон улаштыр сайзырап чечектелиринин быжыг үндезини, чоннун хоойлузу апарган.

Байырлал-биле, эргим чаңгыс чер-чурт-тугларым! Силерге быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, күзеп, бодап алган сорулга-ларыңарны болгаш планнарыңарны бот-тандырып бүдүреринге чедишкннерни сеткилимниң ханызындан күзеп тур мен.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.

Хүндүлүг чаңгыс
чер-чурттугларым!

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) мурнундан бистиң чуртувустун онза чугула күрүне байырлал-дарының бирээзи – Россия Федерациязының Конституция хүнү-биле байыр чеди-ре-

рин чөпшээрер көрүңер!

1993 чылдың декабрь 12-ниң хүнү Россияның төөгүзүндө онза ужур-уткалыг хүн болган. Ол хүн чурттакчы чоннун көвей үнү-биле хүлээп алдыган

кол хоойлу күрүне үндезиннерин хевээр арттырып, чурттуң берге үезинде байдалды быжыктырып доктаадыр аргалыг болган.

Россия Федерациязының Конституциязы эрге-хоойлу системазын сайзырадырының, хамааты ниитилелди быжыглаарының үндезини бооп турар болгаш чурттакчы чоннун социал магадылалын, Россияның хөй нациялыг чонунун езу-чаңчылдарынга болгаш үнелиг чүүлдеринге камныг хамаа-рылганы быжыктырып хандыраар талазы-биле чуртта чорудуп турар политиканың угланышкыны болур.

Бүгү чаңгыс чер-чурттугларымга каң дег кадыкшылды, аас-кежикти, ажыл-амыдыра-лынга чедишкннерни күзеп тур мен!

Тыва Республиканың
Дээди Хуралының (парламентизинин)
даргазы К. ДАВАА.

БЫЖЫГ ЧӨЛЕНГИИШ

Россия Федерациязының амгы Конституциязының төөгүзү солун. Ону ажылдап кылырын 1990 чылдың июнь 16-да Россия Федерациязы Совет Социалисттик Республикалар Эвилелиниң составына турган үеде-ле эгелээн.

ССРЭ-ниң составында РСФСР-ниң Президентизи Борис Ельцин биле ССРЭ-ниң Пре-зидентизи Михаил Горбачевтун аразында политиктиг удур

туруушкун күштелип, чуртта ни-итилел-политиктиг байдалдың нарыдааны, 1991 чылдың ав-густ айда ССРЭ-ниң буступ дүшкени-биле чаа конституция

ажылдап кылыры узамдыккан.

ССРЭ буступ дүшкен соонда, Россияда ниитилел-политиктиг байдал улам бергедээн. Россия Федерациязының девискээринге бот-догуннаан хамаарышпас республикалар тургузарының дугайында чугаалар безин дың-налы берген. Чижээлээрге, экономиктиг күчү талазы-биле элээн шыырак Сибирьге респуб-лика тургузарының дугайында. Ындыг ниитилел-политиктиг

байдалдың тыптып келгенинге Борис Ельцинниң бодунун «хос-талганы шыдаар шааңар-биле четтирер силер» дээн сөстери база элээн салдарлыг болган. Чамдык республикалар, чижээ, Тыва Республика, боттарының конституцияларын ажылдап кылып эгелээн (РФ-тиң соста-вындан үнер дугайында чүүл Тыва Республиканың чаа Кон-

(Уланчызы 2-ги арында). ➡

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол РФ-тиң Конституция хүнүнүн бүдүүзүндө социал адырларга чугула херек-чаа автобустарның дүлгүүрлерин ооң ээлеринге байырлыг байдалга кыстыгыскан. Ол дугайында 3-кү арындан номчуңар.

БЫЖЫГ ЧӨЛЕНГИИШ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). ституциязынга чок болганын демдегеп каары чугула).

Россия Федерациязында ниитилел-политиктиг сандаргай чорукту эрге-чагырганы кырындан куду күштелдирер конституция соксадыр дээрзин Президент Борис Ельцин медегеп билгеш, Россия Федерациязының чаа конституциязын кончук дүрген ажилдап кылырын 1993 чылдың июнь 5-те тургускан Конституция чөвүлелинге дааскан.

Президентиниң эрге-чагыргазын дыка күштелдирген конституция 6 ай дургузунда ажилдап кылдырган. Аңаа янзы-бүрү эртем-билиглиг 1000 ажыг эксперттер болгаш өске-даа специалистер киришкен. Кон-

ституцияның төлөвилелинге Президент Борис Ельцин боду хууда 15 эдилгени кириген. Россия Федерациязының Президентинин, херек апарганда, чүгле боду шийтпир хүлээп алыр, оон чарлыгы хоойлу боор хүрүне баштыңы кылдыр быжыглаан. Бо чүүл Россияның Президентиниң эрге-чагыргазының, күрүнеде турум чоруктуң амга чедир быжыг чөленгиижи болуп турар.

Россия Федерациязының Конституциязы – бистиң күрүнениң эң дээди хоойлузун 1993 чылдың декабрь 12-де бүгү чоннун бадылаашкыны-биле хүлээп алган.

Массалыг информация чепсектериниң материалдарындан.

Тываның Баштыңының ажил-херээ

АЙЫТКАЛДЫ КЫЛЫР

Бөгүн, декабрь 12-де, Россия Федерациязының Конституциязының хүнүнде, Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол ТР-ниң Дээди Хуралының депутаттарынга Айыткалды кылдыр.

Регионнун удуртукчузунун Айыткалының кол темалары: төнүп турар 2017 чылда республиканың социал-экономиктиг, культурлуг болгаш өске-даа адырларынга ажил-чорудулганың баш бурунгаар түнелдери, келир 2018 чылда сорулгалар болгаш планнар.

ЧАА КОМАНДЫЛАКЧЫ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Республикада шериг объектилерин хынап чораан Төп шериг округунун чаа командылакчызы генерал-лейтенант Александр Лапин-биле Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ужурашкан.

Тыва Республикада шериг кезектери, эң ылаңгыя 55-ки тускай мото-адыгжы дагжы бригада-биле кады ажилда-жылганы башкаар ажилчин бөлүктү тургусканын Төп шериг округунун командылакчызынга республиканың удуртукчузу дыңнаткан. Ол дээрже шериг албан-хүлээлгелериниң шериг-патриотчу кижизидилге ажилдарына, культура-массалыг болгаш спортчу хемчеглерге киржилгези, ол ышкыш контракттыг шериг албанынга хамааты кижилерни шилип алыры дээш өске-даа айтырыглар. Шериг албанын 55-ки тускай мото-адыгжы дагжы бригадала контрактты-биле эрттирерин күзүннерни шилиир комиссиязының ажилына кожуннарда шериг комиссариаттарының, хоойлу-дүрүм камгалалының органдарының ажилдакчылары, хөйниити организацияларының төлээлери болгаш идепкейжи хамааты туруштуг өске-даа кижилер кирип турарын Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Төп шериг округунун чаа командылакчызы генерал-лейтенант Александр Лапин республиканың удуртулгазы-биле кады ажилдаарына белин илередип, чоокку үеде боттандырар деп турар сорулгалар-биле Тываның Баштыңын таныштырган.

Төп шериг округунун 55-ки тускай мото-адыгжы дагжы бригаданың дайынчы белеткелиниң чаа полигонун Кызыл хоорайның чоогунга тудар. Ол

Тываның Баштыңының Айыткалынга республиканың парламентиинин депутаттарындан аңгыда, ТР-ниң Чазааның кежигүннери, федералдыг эрге-чагырганың тус черде органдарының, ТР-ниң муниципалдыг тургузгарларының, янзы-бүрү албан-организацияларның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, шажын-чүдүлге конфессияларының болгаш хөй-ниити организацияларының, массалыг информация чепсектериниң төлээлери олуржур.

шериг полигонун Кара-Хаак чооккавызында бирги ээлчээниң объектилериниң кандыг шынарлыг туттунуп турары-биле таныжып, шериг кезээниң дайынчы машина-техниказының парыгын хынап чораанын, кадыр-берге оруктарлыг даг полигонун келир 2018 чылда тударын, Кызыл хоорайның девискээринде турар 55-ки тускай мото-адыгжы дагжы бригаданың дайынчылары Узбекистаннун девискээринге эрткен тактиктиг шериг өөрөдилгеге, Коллективтиг айыыл чок чорук организациязының Казахстанга эрттирген «Бузулбас найырал» шериг маневрларына бедик деңгелге киришкенин генерал-лейтенант Александр Лапин республиканың удуртукчузунга дыңнаткан.

Төп шериг округунун командылакчызы турган генерал-полковник Владимир Зарудницкий Россия Федерациязының Чепсектиг Күштериниң Чиңгине штавының Шериг академиязын удурту бээрже, оон орнунга генерал-лейтенант Александр Лапин Төп шериг округунун командылакчызы албан-дужалга томуйлаткан.

«Шериг мергежилди кезээде сонуграп чораан мен, ачавыс бисти ынчаар кижизиткен. Эр кижилерниң езулуг найыралының үнезин база шеригге билип алган мен. Бүзүрелдиг найырал ында. Ынчангаш шериг кижилерни бир янзы хүндүлээр мен – деп, Тываның Баштыңы интернетте бодунун арнынга ужуражышкын соонда бижээн. – Республиканың мурнундан Төп шериг округунун чаа командылакчызы генерал-лейтенант Александр Лапинге байыр чедирери меңээ чоргааранчыг болду. Канчаар кады ажилдаарын дургужуп алдывыс».

gov.tuva.ru

«Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» төлөвилели – Бүгү-Россияның хөгжүлдениң тулган ажил-херектери мөөрейниң тиилекчилериниң кордакчылар санынче кирген.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун саналы-биле боттандырып эгелзэн «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» төлөвилел социал-экономиктиг хөгжүлдө ажил-херектериниң тулган дээн төлөвилели деп шаңналдың кол кордакчызы болган.

РФ-тиң Чазааның Стратегтиг инициативалар агентилели чаа төлөвилелдерни деткири-биле социал-экономиктиг хөгжүлдениң тулган ажил-херектер болгаш эгелзешкинериниң М.Е. Салтыков-Щедрин аттыг бүгү-российжи мөөрейиниң бирги чадазының түнелдерин үндүргөн. Стратегтиг инициативалар агентилелиниң эксперттери мөөрейге кирген 500 чагыларны сайгарып көргөш, түнел шилилдеге киржир кылдыр чурттуң 43 регионундан 89 ажил-херектерни үнелзэн. Чогуур номинацияларга жюриның эң хөй үнүн алган ажил-херектер кордакчылар санынче кирген, оларның саны – 7.

«Көдээ ажил-агыын сайзырадыры база суурга бизнести хөгжүдериңге таарымчалыг байдалдарны тургузары» деп кезекте «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» төлөвилел кирген. Мөөрейниң түнел кезээнде Тыва-биле чижилгени 9 регион тургузуп турар – Бурятия, Якутия, Башкортостан, Астрахань, Саратов, Липецк, Калуга, Новгород биле Тюмень областар. Жюри төнчү чадаже кирген 3 регионну тодарадыр, оон мөөрейниң тиилекчизин 2018 чылдың февральда Сочи хоорайга болур Россияның инвестиция шуулганында чарлаар.

Шолбан Кара-оол 2016 чылда «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» төлөвилелди эгелзэнин сагындыраал. Бодунун мал ажил-агыын тургузуп алырынга суурнун чурттакчыларынга дузалажыры – төлөвилелдин сорулгазы. Доктаамал ажил чок, 35 хар четпээн чаңгыс чер-чурттугларын төлөвилелдин киржикчизи кылдыр чон чыыштарынга шилиир. Өг-бүлениң кежигүннери үш кижиден эвээже-вес ужурулг – ашак-кадай база ажи-төлү. Баштайгы ийи айында өг-бүлөгө чайгы, кышкы одарга база сизген кезеринге чер учас-

Губернатор төлөвилели

КОРДАКЧЫЛАР САНЫНЧЕ КИРГЕН

тогун тускайлаар. Муниципалитеттерде тускайлаан кураторлар участоктуң кызыгаарының шыйын база кадастр паспортун алырынга, ону бүртүкедиринге, черни хөлөзилээр керээ чарарынга дузаны көргүзөр.

Төлөвилелдин киржикчи бүрүзү 200 баш тогду хойлар садып алырынга Тываның Улусчу банкызындан 700 муң рубль хемчээлдиг чээлини ийи чыл хуусаага 17,4 хуу-биле ап болур. Ону ийи чыл эрте бээрже эгидип эгелээр. Тываның Чазаа чээлиниң 50 хуузу эгидеринге субсидия акшаны бээр, чээлиниң хуу ставказының 1/3 кезиин республика база 2/3 кезиин муниципалитет бюджетиниң акша-хөреңгизи-биле дуглажыр. А мал бажы алган өг-бүлөгө чүгле кол өрө – 350 муң артып каар. Төлөвилелдин баштайгы киржикчилери ону 2018 чылда эгидип эгелээр.

Мал ажил-агыының практиказындан көөргө, аныяк малчыннарның малының бажы ол үеде 2,5 катап өзүп, эвээш дизе 500 баш малдыг апаар. 2018 чылда төлөвилелдин киржикчизи бодунун коданындан 200 баш малды төлөвилелдин фондузунче бээр, оон ону төлөвилелдин дараазында киржикчилеринче дамчыдар. 2020 чылга чедир ынчаар уламчылаар. Тыва Республиканың Көдээ ажил-агы болгаш аш-чем яамызының санаашкыны-биле

алырга, төлөвилел чорудуу-бол үе дургузунда малдың саны 6 катап көвүдөп, 21,2 баш турганындан 138 муң чедө бээр.

Төлөвилел киржикчизи бө өг-бүлө бодунун ажил-агы тудуп алырынга чиигелде өртөк – кубта 100 рубль-би 300 кубометр ыашты садып эргелиг. Республиканың Ча турлаг-кыштаг тудуунун өрү үнезин бадырары-биле чуртт бажың, кажаа-хораа дээш, өскө даа тудугларның чаңгыс төлөвилелин белеткеп кылыр. Киржикчилер боттары ийи азы тудуг организациялары дугларны тудуп болур.

Төлөвилелди эгелзэн би чылда 105 тараачын-аратаж агыйлар тургустунган, ынчан Тывада малчыннарның са 10,2 хуу немежип, 1133 чет 105 кыштагы туткан, 663 киж ажилга хаара туткан, ажил чок чыткан 19299 га шөл, одар-белчиирлер болгаш шөлдеринче шилчээ.

2017 чылда төлөвилел ийиги чадазы чоруп тур. Бөгүндө «кыштагчыларны саны 200 өг-бүлө ашкан. Ыдыг болзажок аңаа кирж күзөлдиглерниң саны көвүдө назы-хар кызыгаарлаашкын ап кааптарын, малдың өскөд чүзүнүн азыраар саналдар чон Тываның Баштыңында рип турар.

gov.tuva

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Санаторийлерже, бүдүн чыл дургузунда ажилдаар санаторий кадыкшылга лагерьлеринче, хоорайдан дашкаар черде турар уругларның стационар кадыкшылга лагерьлеринче, уруглар хүндүскү үеде турар кадыкшылга лагерьлеринче путевкаларның өртөк төлөвириниң нормативтериниң 2-ги пунктузунун дөрткү абзазынга өскерилгелер кириериниң дугайында 2017 чылдың декабрь 7 № 541 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың декабрь 7-де № 601 доктаалы-биле бадылаан Санаторийлерже, бүдүн чыл дургузунда ажилдаар санаторий кадыкшылга лагерьлеринче, хоорайдан дашкаар черде турар уругларның стационар кадыкшылга лагерьлеринче, уруглар хүндүскү үеде турар кадыкшылга лагерьлеринче путевкаларның өртөк төлөвириниң нормативтериниң 2 пунктузунун дөрткү абзазында «20506,5» деп саннарны «22434,11» деп саннар-биле, «976,5» деп саннарны «1068,29»

деп саннар-биле солувушаан, өскерилгелерни кириер.

2. Бо доктаал 2018 чылдың январь 1-ден эгелет күштүг болуп кирер.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар, «Эрге-хоойлу медээлериниң албан езузунун интернет-порталына» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет-информация-телекоммуникация четкизинде Тыва Республиканың албан езузунун сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ

ЧАҢГЫС ДЕМНИГ РОССИЯ

Декабрь 8-тин хүнүндө Тыва үндезин культура төвүгө "Чаңгыс демниг Россия" партиясының 31-ги конференциясы болуп эрткен. Конференцияны Тываның Баштыңы, "Чаңгыс демниг Россия" партиясының Дээди чөвүлелиниң кежигүнү Ш.В. Кара-оол ажиткан. Шолбан Кара-оол партия кежигүннеринге болгаш ыланнарда байыр чедиреш, 2018 чылдың март айда Россияның президентизиниң сүлгүлүдү болур дээрзин аңгыдырып, Владимир Путин окта чаа ук сүлгүлүдү киржир тайында шиитпирни хүлээп алганын дыңнаткан. "Чаңгыс демниг Россия" партияны база Владимир Путин тургусканын алгаш амгы үеде ол чурттуң дыг-даа маргыш чок лидери эрзин чугаалаан. Дээди Хуралдың дарга-сы "Чаңгыс демниг Россия"

ЭЭЛЧЕГЛИГ КОНФЕРЕНЦИЯ

партияның регионда салбырының секретары Каң-оол Даваа Владимир Путинни сүлгүлүдү үезинде деткирин база Тыва салбырының партияжилери ук сүлгүлүдүлүгү идекпейлиг киржирин дыңнаткан. Ооң соонда ол регионда салбырының 2017 чылда кылган ажил-чорудулгазын допчулай таныштырып, бо чылын ук салбырга 866 кижини немешкен чугаалаан.

рыл дээрге, Тываның улустун хөөмейжизи Андрей Монгуш, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутаты, Тыва Республиканың Начын мөгези Айдың Отчуржап, Кызыл хоорайның "Чаңгыс демниг Россия" партияның күүсүмунуң удуртукчузу Айдыс Сундуй, хуу сайгарлыкчы Меңги Кожога база "Чуртта Культура одаа" деп төлөвилелдин координатору Елена Ондар-дыр.

Каң-оол Даваа, Андрей Монгуш, Шолбан Кара-оол.

Конференция үезинде Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол биле Дээди Хурал даргазы Каң-оол Даваа "Чаңгыс демниг Россия" партиясының чаа кежигүннеринге билеттерни тывыскан. Олар кымна-

Конференцияның база бир кол кезээ — политчөвүлелдин кежигүннерин чаартканы болган. Партияның уставы чылда чаңгыс катап эде көрдүнүп турар. А бөгүн ында ниитизи-биле 35 кижини бар.

Чыылганнарның соңгаанының түннели-биле алырга, регионда хөй-ниити хүлээп алыр черниң удуртукчузунга Д.А. Медведовти, Дээди Хурал аппаратының удуртукчузунга Онер Ондарны, Тыва Республикада Аныяктар парламентизиниң удуртукчузунга Станислав Оюнуу база ТР-ниң Өөредилге сайыдының оралакчызы Елена Хардиикованы политчөвүлелдин чаа кежигүннери кылдыр хүлээп алган. Оон ыңай политчөвүлел кежигүнүгү В.Ш. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрының режиссеру Сюзанна Ооржак, Перинаталдыг төптүң акушер-гинекологу Айлана Сынаа кирген.

Конференция адалталып турда, декабрь 22-23 хүннеринде Москвага болуп эртер "Чаңгыс демниг Россия" партиясының 17-ги Съездизинче баар төлээлерни база илереткен. Олар болза Кызылдың эң-не улуг салбырларының төлээлери — "Чеховское" салбырының секретары Елена Берзина биле "Ангарское" салбырының секретары Аржаана Иргит-тир. Бо ийи секретарь төп чыышка партияның Дээди чөвүлелиниң кежигүнү Ш.В. Кара-оол база регионда салбыр секретары К.Т. Даваа-биле кады Тыва регионалдыг салбыры төлээлээрлер.

Эрес КОЛ.

Ук-төөгүм

МААДЫЛАР БИС

1914 чылда Тыва эки тура-биле Россияның протекторатынга каттышкан. 2014 чылда Тыва Республика Россия-биле демнежилгезиниң 100 чылдаанын демдеглээн.

Бичии республиканың канчаар өскерилгенин мээң чоок кижилеримниң чижээнге көргүзүп, кысказы-биле бижидим. Кижиниң бүрүзү бодунуң ук-төөгүзүн, өгбелерин билген турар ужурулуг деп бодаар мен. Төрүттүнгөш, өскөн чуртунга, чонунга, төрзүн дылынга, төөгүзүңгө болгаш культуразыңга ынакшыл чок болза, езулуг шынчы интернационалчы чорук турбас. Тываның төөгүзү, тыва чоннуң езу-чаңчылдары мени сонугадып чоруур.

Мен интернационал өг-бүлөгө төрүттүнгөш, өскөн мен. Ачам тыва, а амам орус. Бис — Маадылар бис.

Маадылар угундан хөй-ле онзагай кижилер үнгөн. Оларның бирээзи — мээң ынак кырган-амам Лариса Маады. Ол дээди эртемниг педагог. Кырган-амам чүгүлү бодунуң ажи-төлүн өстүрүп база кижизиткен эвес, ол өске кижилерниң ажи-төлүн номчуп, бижип өөреткен. Ол ышкаш кырган-амам журналист. Тываның Күрүнэ телерадиокомпаниязынга ажилдап тургаш, бүгү республиканы кезип каапкан, бодунуң чаңгыс черчурттугларының дугайында хөй-ле солун репортажтар болгаш статьяларны бижээн. Ол амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада, сактыышкыннарлыг номун бижип турар.

Ачамның дунмазы, угбам Кызылдың эмчи училищезин кызыл диплом-биле дооскан. Улаштыр Томскиниң медицина университетин, дараазында Москваның клиниктиг ординатуразын дооскаш, медицина эртемнериниң кандидадын камгалап алган. 2006 чылдан тура ол Бүгү-делегей чергелиг конгресстерде, эртем-практиктиг конференцияларда киржип турар. Амгы үеде ол Красноярск хоорайда Неврология болгаш нейро келдередилге төвүнүң салбырының эргелекчизи.

Никита МААДЫ, Красноярскиниң юридиктиг университетиниң бирги курузунуң студентизи.

ТР-ниң Дээди Хуралында

болгаш ону сайгарып шыдаар болуулуңар — деп, ТР-ниң Дээди Хуралының даргазы чугаалаан.

Чер-черлерге дайыннарның болгаш дайынчы хөдөөлишкыннерниң киржикчилерин, бо теманы чырыдып келген массалыг информация чепсектериниң төлээлерин шаңнаарыңга база Каң-оол Даваа киришкен.

Ооң соонда Каң-оол Тимурович, парламентиниң удуртукчузу республиканың Стол теннисиниң федерациязының президентизи болгаш, Кызылдың медицина колледжинге эгелзэн стол теннисинге маргылдааны байырлыг байдалга ажиткаш, ооң киржикчилеринге чараш болгаш чидиг оюннарны, чайыннанчак тиелелгелерни күззэн.

«Бөгүңү маргылдаа стол теннисиниң спорту республикага улам сайзыраарыңга идиглиг болуру чугаажок» — деп, ол демдеглээш, стол теннисинге республикада дээди болгаш бирги деп ийи лига бо чылын тургустунганын дыңнаткаш, дараазында чылда эртер дөрт улуг маргылдааларга эң шыырак спортчулар илерээр деп чугаалаан.

ТР-ниң Дээди Хуралының медээлеринден.

МААДЫРГА БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

Ада-чурттуң Маадырының хүнү-биле Россияның Маадыры, РФ-тин амгалал сайыды Сергей Шойгу Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутаттары байыр едирген.

Маадырлыг чоруктуң, Ада-чуртка төлөп-бараан болурунун болгаш шынчы урунун үлөгер-чижээ силер. Силерге иржи каң кадыкшылды, аас-кежикти, че-скиннерни, төңчү чок энергияны, тайбың ийи болгаш чаңгыс сорукутун шынчы эш-и күзедивис дээн сөстөр депутаттарның ир чедиришкенинде бар.

РОССИЯГА ХҮННҮҢ-НЕ ЧОРГААР МЕН

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүнэ Думаның Аныяктар парламентизиниң елээшкини-биле «Россияга хүннүң чоргаар мен» деп федералдыг төлөвилел езугаар бистиң чуртувустун

хамаатыларының төрзүн чуртунга чоргааралын кижизидер, ооң төөгүзүнүң дугайында билиглерни нептередир сорулга-биле «Ада-чуртунуң төөгүзүн билири» деп акцияны 2015 чылдан бээр эрттирип келген.

Бистиң республикага бо акцияны Тываның Күрүнэ университетинге ТР-ниң Аныяктар парламентизиниң башкарылгазы-биле 2017 чылдың декабрь 9-та эрттирген. Аңаа республиканың парламентизиниң спикери Каң-оол Даваа барып, акцияның киржикчилеринге Ада-чурттуң Маадырларының хүнү-биле байыр чедирип, «Ада-чуртунуң төөгүзүн билири» деп акция Россияның төөгүзүн хандыр билип алырыңга хамаатыларга дузалыг, Ада-чурттуң төөгүзүн шынны-биле тайылбырлаарынче болгаш чырыдарынче күрүнениң эрге-чагырга органнарының, хөй-ниити организацияларының болгаш массалыг информация чепсектериниң кичээнгейин хаара тудуп турар деп демдеглээн.

«Барыын чурттарның чамдык политологтарының төөгүнү хажыдыр тайылбырлаар дээн оралдажышкыннарыңга шынныг харыыны бээр-биле төөгүнү эки билер

СОЦИАЛ АДЫРГА – ЧАА АВТОБУСТАР

Дүүн, декабрь 11-де, Тываның социаладырының албан черлери тускай-тынган чаа автобустар алган.

Чаа чараш транспорт аймаа-дүлгүрлерин байырлыг алга тыпсып тура, Тываның ыңыраа Шолбан Кара-оол: «Федералдыг деңнелге устуң туружувусту шудургулап тургаш, мону чедип бис. Россия Чазан бистиң арывыска, инвалидтерге, кижилерге транспорт-биндирилге чугула херегин едип шыдаан бис» — деп, өгөп чугаалаан.

Инвалидтер сөөртүрүңгө алыжыттынган «Ford Transit» устуң дүлгүрлерин Хову-

Аксының бажың-интернады, Дүргенниң бажың-интернады база Кызыл хоорайның мэриязының Социал политика департаментиниң алган. Ол микроавтобустарны садып алырыңга 7 млн. ажыг рубль үндүртүңгөн. Автобустар туттунар болгаш инвалид коляска

быжыглап алыр черлерлиг, башкарылга пультудан электр-биле көдүртүңер кылдыр дериттинген.

Оон аңгыда Тываның кадык камгалал адырының санитар автопарыгы чаа автобустар-биле немешкен. Россияга бүдүргөн, «дүргөн эмчи дузасы» чедирериниң тускайжыттынган автомобильдерин онзагай хереглел турар эмчи организацияларыңга берген. Сес машинаны район эмнелгелери, 2-зин — Республиканың дүргөн дуза чедирер төвү болгаш Орук озал-ондаа база өске-даа онза байдалдар-биле холбашкан дарый дузаның «медицина катастроф» албаны алган.

Ол ышкаш 22 школа автобустары келгени уруглар сөөртүлгезинде чидиг байдалды чавырылдырар дээрзи чугаажок. Бо удаада, планнап турганын езугаар, транспорттуң колдуу кезиин көдээ школаларже чоруткан. Ынчангаш ГАЗ болгаш Форд-Транзит маркалыг автобустарның дүлгүрлерин Ак-Довурак, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Өвүр, Би-Хем, Сүт-Хөл, Таңды, Кызыл кожууннарның школаларыңга тывыскан.

Үрде манаан автобусун Кызыл хоорайның №10 школы-база алган. Ол школаның өөреникчилериниң кадыкшыл байдалы кызыгаарлыг, ынчангаш ам-на бажыңыңдан школазыңга чедир, школадан бажыңыңга чедир айыыл чок чедип алыр

аргалыг болганнары ол.

Кызылдың 8 дугаар школы-зының автобусу уруглары оң талакы дачалардан болгаш Вавилин этпээнден бажыңыңдан школаже аай-дедир чедирер. №9 гимназияның автобусу солагай талакы дачалардан 489 өөреникчини, Спутник микрорайондан — 27, чоокку Каа-Хем суурдан — 29, Южный микрорайондан 97 уругну аай-дедир сөөртүр.

Ылаңгыя кышкы сооктар үезинде автобус школачыларга чугула херек. Кызылдың №12 школында 1500 уруг чоокку Каа-Хемден, өске-даа ырак микрорайоннардан кээп өөренип турар. Чаа автобусунга өөреникчилерини №14 школа биле №16 лицей база аай-дедир чедирер.

Тываларның мөөрей үш оюнунуң бирээзи чүгүрүк аъттар чарыжы болгай. Ол үш оюнунуң иштинче ча адаары, тыва хүреш, аът чарыжы кирип турар. Чүгүрүк аъттар чарыжын ол үш оюннарның эң колу деп болур.

“Шын” солуннуң редакциязынга чүгүрүк аъттар чарыжы-га хамаарыштыр айтырыгларлыг чагаа келген. Номчукчунуң айтырыгларынга харыылап бээр-биле Тыва Республиканың аът федерациязының даргазы Таймир Владимирович Сарыгларны редакцияже чалааш, номчукчунуң айтырыгларынга харыылап бээрин диледим.

– Чүгүрүк аъттар чарыжының амгы үениң салгалы-га салдарының дугайында чүнү чугаалап болур силер, Таймир Владимирович?

– Чүгүрүк аъттар чарыжы дээрге тыва эр кижиниң ада-өгбелеринден дамчып келген чараш оюну, чоннуң дазылы, чоргааралы-дыр. Салгалдан салгалче дамчып келген өнчү-хөреңгивис деп болур. Төөгүвүс чүгүрүк аъттар-биле холбашкан. Ынчангаш бодум амы-хуумда чүгүрүк аъттар чарыжы чугула херек деп санаар мен.

– Аът чарыжының үезинде чылгычылар аразында өжээр-гежир чорук азы адааргал дээн ышкаш багай чүүлдер турар бе?

– Аът чарыжы дээрге мөөрей оюн болгай. Ынчангаш чарыш үезинде “мээң адым азы бо кижиниң ады эртип каар боор” дээн ышкаш тирилгеже чүткүл бар. Чылгычылар болгаш аът спортунга сагыш-сеткилинден бердинип чоруур эр улус дээрге эң эки мөзү-шынарлыг кижилер-дир. Олар хол-чип, нүгүл кыл-бас. Ынчангаш аравыста кара сеткил күзежир, адааннажыр, өжээр-гежир чоруктар чок. Шаанда совет үеде аът мунган кижиге көргөш, кайгалдап, херекке онаажып чораан кижиге санаар турган. Чылгычы кижиге дээрге оор, кайгал звес, а езулуг эр кижиге-дир деп билишкенин чедип алыр дээш, ажилдарны чорудуп турар бис.

– Чарыш адының мунукчуларының дугайында чугаалап бээр силер бе?

– Яды-түреңги, социал байдалы берге улустуң ажы-төлү чүгүрүк аъттар мунуп турар деп чагаада бижип турар. Чок, шынында ыңдыг звес. Кезек үеде ыңдыг чүүлдер турду-даа ыйнаан. Тыва чон ниитизи-биле мал ажилдыг болган соонда, суурларда оолдар аъттанып алгаш, малын дозуп чоруур болбайн канчаар. Мал ажил-агылыг улусту кыдыындан еске улус көргөш, бөдүүн кижиге санаар. Бо шагда чүгүрүк аът мунукчуларынга камгаламды кылдырып турар апарган. Чижээлээрге, мен аът ээзи болзумза, мунукчунуң ада-иезинден билээш, бижимел чөпшээрелин алгаш, тускай камгаламды кылдыргаш, формазын база садып бээр мен. Ол оол албан-биле яды улустуң оглу болбас. Чүгүрүк аът мунары дээрге база спорт-тур. Чарыш адын чүгле салым-чаянныг оолдар мунар. Ындыг оол кандыг-даа өг-бүлөгө төрүттүнүп кээп болур. Аътка сонуургалдыг, чажындан тура аът мунуп өскөн, салым-чаянныг оолду чүгүрүк аътка олуртур. Душканна бичии оолду, яды улустуң оглу-дур дээш, олурту бербес. Олар дээрге хостуг болгаш тыва хүреште хүрежип, бут база хол бөмбүү дээн ышкаш спортчу оюннарның шуптузун ойнап чоруур элээдилер-дир. Ындыг оолдар бодунуң үе-черегинден оранчок күштүг, кашпагай, угаан-

медерели сайзыраңгай, угаангыр-сагынгыр болур. Чүгүрүк аъттар мунуп чоруур бичии оолдар дээрге келир үениң сылдыстары-дыр, маадырлары-дыр. Бо шагда кайгалдар деп кижилер-даа чок, а кончук эрлер-дир. Шаанда аът мунукчулары дыка хөй турган, а амгы үеде эвээжээн. Чүге дээрге “багай өөренир болзуңза, аъттанып алгаш чоруур сен, кадарчылаар сен” дээн ышкаш билишкенин бичии оолдарның бажынче кири сургал каапкан. Оон орунга аът дээрге үндезин культуравыс-тыр деп өөредир болза эки. Мал-маган-биле халбактанмас болза, тыва кижиге чүнү кылыр боор.

– Тывада аът спортунга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

– Тывавыстың Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оол аът спортун дыка деткип турар кижиге. Даргавыстың деткимчези-биле аът спорту бо чоокку чылдарда сайзырап үнүп келди. Совет үеде “Херектээннер чыгып алгаш, “кара маевка” эрттирип турар силер” дээш, шагдаалар келгеш, аът чарыжын соксадып кааптар турган. Ам бо үеде даргавыстың ачы-хавыязы-биле аът чарыжы сайзыраан. “Тыва Республиканың алдарлыг чылгычызы” деп атты тыпсып турар апарган. Эң-не бир дугаар ол атты Геннадий Монгуш, оон соонда Сергей Ынаалай дээш хөй-ле чылгычылар алгылаан.

Оон ыңай бо чоокку үелерде “Тываның Алдарлыг аът соодукчузу” деп атты база берип эгелээн. Мээң мурнумда ТР-ниң Аът федерациязының даргазы турган Эдуард Эник-оолович Дагба-Лама ТР-ниң Чазак Даргазының чөвүлекчизи Орлан Дайынчиевич Дамба-Хуурактың ачы-дузазы-биле чылгычыларга мындыг аттар бээрин чедип алган. Наадымга ады эрткен кижиге ол атты албан алыр. Барыын-Хемчик кожуунуң Хөндөлөң чурттуг Менди Шевер-оолович Күжүгет бир дугаар ол атты алган. Оон чүгүрүк ады Чадаанага болган республика чергелиг чарыштарның 5 дакпыр, Наадымның 2 дакпыр чемпиону. Аъттың ээзи Менди Күжүгет дөрт чик машинаның эдилекчизи болган. Оон соонда Мерген Быттыг-оолович Куулар база ол атты алган. Оон ыңай бир катап эрткен аътка “Хартыга”, ийи катап эрткен аътка “Мөңгүн эзир”, үш катап эрткен аътка “Алдын эзир” деп аттарны тыпсып эгелээр бис.

Сөөлгү үеде ТР-ниң Баштыңы Шолбан Валерьевичиниң деткимчези-биле “Тыва аъттың сайзыралы” деп төлевилелди чорудуп эгелээн бис. Яамылар, килдистер, комиссия кижигүннери дээш дыка хөй албан черлери бо төлевилелде хаара туттунган. Аъттары бар-даа болза, тыва аъттыг деп документ чок болганындан ону бадыткап шыдавайн барып болур. Ынчангаш тыва аъттарның документизин кылдырып алыр дээш, бо төлевилелди ажилдап кылган.

ЧЫЛГЫЛЫГ КИЖИНИНҢ ӨДЭЭНЧЕ АЗА БЕЗИН КИРБЕС

Таймир Сарыглар ажы-төлү-биле.

– “Тыва аъттың сайзыралы” деп төлевилелдиң дугайында чугаалап бээр силер бе?

– Рязань хоорайда Бүгү-россияның чылгы мал ажил-агылының эртем-шинчилел институту бар. Чүгле бо институт Россияның аъттарына паспорт бээр эргелиг. Тыва аъттың ханын, дүгүн дужаагаш, эртем шинчилел ажилдарын кылып тургаш, ылап-ла тыва аът деп бадыткаар дээш, 300 ажыг, барык 400 хире аъттың ханын, челиниң дүгүн Рязань хоорайже чорудупкан. Бо кылып турар ажилывысты эчизинге чедир кылып алыр болзувусса, “Бистиң тыва адывыс бар” деп макта-нып болур бис. Ады чок чон дээрге чон звес-тир.

– Ынчаарга Тывада амдыызында паспорттуг аъттар чок ышкажыл?

– Өске хоорайлардан садып эккелген паспорттуг аъттар бар.

– Чарыштарга мурнап халып келген чүгүрүк аъттарның шаңналдарының дугайында чүнү чугаалап болур силер?

– Чүгүрүк аъттарның шаңналдарын эки деп санаар мен. “Ниваны”-даа, “УАЗ”-ты-даа, өске-даа марканың чик машиналарын база чүк машиназы “ГАЗ 53”-ту безин шаңналдарга ап турар бис. Харын-даа джиптер-биле шаңнаар апарган болза деп бодаар мен.

Аътты соодуп белеткээри дээрге кончук берге ажил-дыр. Бүгү сагыш-сеткилинден бердинип, аътты ояткаары, суггары, тренировкаладып шавары дээш шупту шимчээшкенин шактан шакче, минутадан минутаже санап каан болур. Аът соодары дээрге бүдүн чуртталга-дыр ийин. Улуг даргавыстың ачы-хавыязы-биле шаңналдар көдүрлүп келди ышкажыл. Ол кончук эки.

– Спорттуң бо хевиринге назы четпээннер инспекциязының киржилгези бар бе?

– Ийе, оларның чөпшээрели чокка чаңгыс-даа оол аът мунмас. Чарыш үезинде инспекторлар чедип келгеш, оолдарның назы-

хары четкен бе, четпээн бе дээш шуптузун айтырар, хынаар улус.

– Каш хардан өрү назылыг оолдар чүгүрүк аъттар мунуп болур ирги?

– Дүрүмү-биле алыр болза он дөрт хардан өрү назылыг оолдар мунуп болур. Харындаа мырыңай сес, тос хардан өрү мунуп болур кылдыр кылып алган болза деп бодамдар бар. Шаанда 3 хардан өрү назылыг оолдар мунуп чораан болгай.

– Эрткен аъттың ээзинге “Тываның алдарлыг аът соодукчузу” деп атты берип турар ышкажыл, а мунукчуга спорт мастери дээн ышкаш ат бээриниң аргазы бар бе?

– Бо чүүлдерге бичиилел чоруп орар бис. “Тыва Респуб-

ликаның алдарлыг аът мунукчузу” деп ат бээр болза эки-ле-дир. Чүгүрүк адын мундурган аът ээлери мунукчуларына дериг-херекселинден, идик-хевинден эгелээш четчелеп берип турар. Бай-Тайга кожуунда Альберт Арбычыгаевич Иргит чүгүрүк адын чарышка эртир мунуп берген бичии оолга шаңналга алган машиназын берген. “Спортчу элитаже” мунукчу оолдарны кирир деп план бар. Оон аңгыда аът мунукчулары оолдарга тускай аттар бээриниң дугайында чугаалажып эгелээн бис.

– Кызыл хоорайның Восток девискээринде ипподромнуң дугайында чүнү чугаалап болур силер?

– Ол ипподромну шаандан тура сайзырадыр дээш чадажып каан. Д.А. Медведев дарга президентилеп тургаш, Россияның шупту ипподромнарын “Россияның ипподромнары” деп акционерлиг ниитилелди өнчүзүнче кирир дугайында документиге атты салган. Ынчангаш бо ипподром ол акционерлиг ниитилелди өнчүзү кылдыр санаттынып турар. Тыва чоннуң саны эвээш болганында орулга эвээш болур, ынчангаш “Россияның ипподромнары” акционерлиг ниитилел Восток девискээринде ипподром сайзыратпайн турар деп бодаамен. ТР-ниң Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оол, спорт сайыды Адам Альбертович Текеев, көдээ ажил-агы сайыды Эртине Сергеевич Даңзы Белек, Тыва национал оюннар школазының даргазы Седен-Очур Кара-Сал база бүдү Тываның аътка сонуургалды оолдары “Кандыг-бир арга-бил ипподромну кылып, ажилчы байдалче кирип алылыңар” дижи, сүмележи эгелээн бис.

– Тыва кижиниң сүлди сүнезини аътта болганды аътка тураскаал чүге чогул?

– Тываның шупту кожуунуң эргип, чылгычы оолдар-бил чугаалажып турар мен. Чижээлээрге, Менди Шевер-оолович Күжүгетти шаңналга машини балгат ап, алдар-ат чедип, чаразынче кирип, буянныг эки чүүл берген ады Калчан-Шилги дээр аскыры-дыр. Бары кожуун болза чугаажок, ол Калчан-Шилгиге тураскаалды кылырлар. Сүт-Хөл кожуунуң оолдары база аравыста сүмележит тургаш, бир аъттың тураскаалы

Чарыш үезинде.

орук белдири, көскү черге кылы бис. Чөөн-Хемчик, Өвүр, Эрзин Тес-Хем, Мөңгүн-Тайга дээш шупту кожууннарның оолдары ол дугайын планнап турар. Тураскаалдың өртээ далай деаар звес-тир ийин, ынчангаш акша-көпеекти чыгаш, кылып болур арга бар.

– Чугаавысты төндүрү тура, чүнү немей чугаалап болур силер, Таймир Владимирович?

– Аът дээрге эң-не чараш эң-не хей-ады бедик, кижиге амытанга дузазын көргүзүп бодунуң эки энергиязын берип чоруур азырал дириг амытан-дыр. Чылгылыг кижиниң өдээнче аза безин кирбес. Чылгычы кижиге чоргаар, экти бедик, арны үстү хей-ады бедик чоруур.

Айдың ондун чугаалашкан. Чуруктарны маадырны архивинден алган.

2017 – Аныяктарның бот-идеяларының чылы

МОДЕЛЬЕР АНДРЕЙ НЕВЕРИЦКИЙ

Андрей Неверецкийниң өөреникчилери «Он-Кум» деп коллекциязы-биле.

Тывада чараш уран чүүлге со-
тургалдыг кыс-даа, эр-даа дизай-
нерлер, модельерлер, ус-шеверлер
өвүдүп турар. Улуг-Хем кожуунун
Шагаан-Арыг хоорайда «Он-
Кум» деп модельдер агентилелин
халыг Андрей Неверецкий
бодунуң күжү-биле ажыдып алган.
Агентилел 1 чыл 6 ай чедишкенин
жылдап турар.

Андрей «Манас» деп кыргыз-
университетке өөренип тургаш,
таналгазының үезинде «Эдегей»
болгаш тыва костюм театрының ча-
йгы лагерге вожатыйлап турган.
Сонундан тура танцы бөлгүмү барып
оолдун чараш чүүлге сонургалы
айгаар аңаа оттуп келген. Ол уни-
верситетке «Саң-хөө болгаш кредит» фа-
культетке «Эдегейге» ажылдай
кен. Ооң үндезилекчилери – Вячеслав
Кима Донгактар, «Овадай» даара-
хестин шевери Аяна Саая аңаа амгы
алган мергежили – модельер болу-
суг идиин берген.

«Эдегейге» 6 чыл ажылдаан чылда-
а бедик арга-дуржулгалыг башкыла-
а делгезинин шупту чажыттарын
оолга дамчыткан. 2016 чылда
ырал-чуртталгазының аайы-биле
н кожуунунче көжүп, тус черниң куль-
турелелинге ажылдай берген.

Аныяк модельерниң коллекциялары
ерден ылгалып, бот-тускайлаң
таттынмас стильдиг. Чаа ажылдар
ырынга төрзүн чериниң делгемне-
а идеяларны, күштү берип турар.
«Он-Кум» деп коллекциязы Хайы-
дааның эдзэнде, Чырыткылыг XIV
Ламаның 1992 чылда кээп чорааш,
ап кааны артка тураскааткан. «Да-
вүнде даңгыналар», «Чайлагда
», «Ак-кара Тыва» (кежээки хеп),
«Ар найыралы» деп коллекциялары
аа төрүттүнген.

Чылда аныяк модельер «Челээш»,
Хем» деп коллекциялары-биле
чер-чурттугларын өөртүр. Ажылда-
азынын эгезинден төнчүзүнге чедир
аадыр, боду даараар. Чаа эгелеп
аныяк модельер «Тыва мода» деп
ерлер көрүлделеринге киржи-
п, элегейинче баштайгы базымнарын
киришкен. Амгы үеде «Арт-стиль»
айнерлер мөөрейинге белеткенип

«Кум» деп модельдер агентилелин-
рунгаар көрүштүг, сорул-чүткүлдүг
ар (хореографтар, даараныкчы-
ажылга хаара туттунган. Бо хүн
өлүктө 94 уруг бар. Найсылалдан
ионал визажистерни, парикмахер-

лерни, фотографтарны чалааш, уруглары
бүгү талазы-биле дески болурунга өөредип
турар. Келир үеде уруглар сценага боттар-
ын чараштыр алдынып, национал тыва
хепти кедип алгаш, чоргаарал-биле
кылаштарындан (дефиле) аңгыда, улус-
биле шын, дидим чугаалажып билир (ора-
тор) кылдыр база англи дылды өөредир
планнаттыган.

«Эскерип чорурумга, хоорай биле
кожуун уруглары ылгалдыг. Ону оларның
көрүжүндөн, боттарын алдынарын-
дан, чугаалажырындан, кеттинеринден
эскерип болур. Ынчангаш өскөн-төрзүн
кожуунунуң кыстары хоорай кыстары
дег чараш, чоргаар көстүр болзун дээш,
модель агентилелин ажыдып алганым бо.
Чижээ, чалаттырган визажистер оларны
хүндүскү болгаш кежээки макияж биле
прическаның ылгалын тайылбырлап
турар. Мода көрүлделериниң соонда,
журналистерге интервьюну бээр, бедик

культуралыг болурунга дээш оон-даа
өске ажыктыг чүүлдерге кыстарывысты
өөредип турар бис.

Коллектив аныяк болгаш бот-
боттарывыстың солун идеяларывысты
дыңнап, ниити херээвисти демни-биле
кылып турар бис. Бодум «Улуг-Хем» деп
ыры болгаш танцы ансамблиниң сам-
чызы база мен. Ооң удуртукчузу Алена
Дөңгүр-оол школадан эгелээш амгы үеде
чедир мени танцы-самга өөредип чоруур
башкым. Вячеслав биле Кима Донгактар,
Аяна Саая олар мода делегейинче углап-
баштаан, өртек чок билиглерин дамчыткан
эң-не кол дагдыныкчыларым. Башкыла-
рымга өөрүп четтиргенимни «Шын» солун
дамчыштыр илередип тур мен» – деп,
аныяк модельер чугаалады.

Андрей Неверецкийниң даараныр тус-
кай эртеми чок-даа болза, «Эдегейниң»
улуг школазының ачызында Тываның по-
диумнарын дидим базымнар-биле эгелеп

эгелзэн. Ол интернационалчы өг-бүлеге
төрүттүнген. Ачазы Михаил Федорович Не-
верецкий украин омактыг, а авазы Фаина
Чангаровна Ооржак тыва. Ооң даараныр,
чогаадыр салым-чаяны, чараш уран
чүүлге сонургалы ачазындан дамчаан.
Ачазы чурукчу болгаш дойдан дүрзүлөр
кылырынга мастер.

Аныяк модельерниң мурнуку
планнарында Россия чергелиг мода
көрүлделеринге киржи-п, делегей де-
нелинче үнери болур. Тывада модельер-
лер бар, мода сайзырап турар.

Андрей Неверецкий бодунуң сорулга-
ларын чедип алыр дээш, бүгү-ле күжүн
салырынга белеп, быжыг тура-сорултуг,
изиг чүткүлдүг. Ооң көдүрлүүшкүнүг бай-
далы амгы ажылынга дузалаар болзун.
Андрей, чүгүле бурунгаар!

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

оокта чаа «Көк-куш» мөөрейиниң
икчилери «Эртин» бөлүү-биле
ажып, интервью кылып дээш,
аның Р.Д. Кенденбиль аттыг
чүүл школазынга чеде бердим.
Итүн удуртукчузу Эртин Ту-
вы манап алыры-биле Коңгар-
Борисович Ондарга тураскаат-
тузейже бисти чалады.

Да азып каан чуруктарны, тыва
херекселдерин көрүп, магадап
га, Эртин Тумат чедип кел-
пайде Коңгар-оол Борисовичке
ыр чүүлдер бар боорга: «Коңгар-
Борисовичниң тыва идиктери кайда
– деп, Эртин Туматтан айтыр-
шкымның тыва идиин мен кедип
н. Мында бар» – дээн соонда,
дан тыва идикти ушта соп эккел-
бээр барык 20 чылдар шуужуп
лаазында дег эвес, элей берген
канчаар. Ынча хөй чылдар иш-
ты-кайы чурттарга чедип каапкан,
эрниң довураан баспаан дээрли.
И дээскингеш, элей берген тыва
и көргеш, сактышкыннар ора-
ттаныптым:

ин-авамның авазын улуг-авам
р улус бис. Алгы эттеп, даара-
пак тип, дүк дыдып, савааштап,
идис кылып, ширтек сырып дээн

Сактышкын

ДЕЛЕГЕЙНИ ДЭЭСКИНГЕШ,
ЭЛЕЙ БЕРГЕН ТЫВА ИДИКТЕР

ышкаш тыва ажылдарны улуг-авам кы-
лып, ажы-төлү, биске өөредип чораан.
Мээң авам кырган-авазының кылып би-
лир чүүлдерин шуптузун көрүп, өөренип
алган. Тыва идик даараарын кадыг ажыл
деп санаар. Улуг-авамның даарап каан
тыва идиин-биле суг сүзүрге безин өтпес
деп улуг улус чугаалажыр чораанын авам

хөөрээр киж. Ол шагда тыва идик даа-
радырга, хөлезини бызаалыг инек болур,
өртээ ол хире аар турган. Ынчангаш кадыг,
тыва идикти чүгүле шыдалдыг улус кедип
чораан, а бөдүүн чон хап-идик кедер тур-
ган деп улуг-авам чугаалаар киж.

Авам кырган-авазынга тыва идикти
саазынга чуруп, быштыргаш, шыгжап ал-
ган болган. Улуг-авам чок болган соонда,
тыва идикти черле даарап шенеп көөр-дүр
дээш, авам алгылар белеткеп алган. Кеш-
ти чыдыткаш, дүгүн хажартыр чулуп каап-
каш, кургаткаш, эттээш, иштинге бодунуң
салып, өйүп тургаш, кылып алган кидизин
туткаш, угулзалыг тыва идик даарап алган.
Ынчан амгы ышкаш, чурук тырттырар
айфоннар, смартфоннар дээн ышкаш
херекселдер-даа турбааны харааданчыг.

90 чылдарның берге үелеринде авам
даарап алганы тыва идиин садыптар
дээш, Кызыл хоорайга келгеш, «Херел»
спорт залынга чеде бээрге, мөге Маадыр
Монгуш садып алган дээр киж. Ол-ла
күзүн октябрь айда өг-бүлөвис-биле Танды

кожуунче көже берген бис. Көжүп келгеш,
үр-даа болбаанывыста, ноябрь айда Бай-
Хаакка «Чоокта чаа Сүт-Хөлдөн көжүп кел-
ген Ондарларның өг-бүлөзи кайда чурттап
турар ирги?» деп сурап чорааш, Коңгар-
оол Борисович Ондар чедип келген. Мөге
Маадыр Монгуштун идиин көргеш, база
шак ыңдыг беш идик даарадып алыр дээш
келген болдулар. Чаа чыл соонда 5 киж
Тываны төлээлеп, Америка чоруур бис.
Аңаа тыва идиктер херек дээрге, кыска үе
иштинде ол беш кижиниң идиктерин дыка-
ла кызып даараан бис. Ынчан думаларым
шупту школачы. Менден бичии думам 11
класска өөренип турган. Ол идиктерниң
угулзаларын 7 класс думам Айсуу чуруп
бээрге, Шончалай биле мен угулзаларын
даарап, идиктерниң улдуннарын сырып,
кижи бүрүзү бодунуң кылып шыдаар
чүүлүн кылып, дыка-ла демниг ажылдап
турдувус. Ол идиктерни даарап дооскан
соонда, тыва идик даараарын кадыг ажыл
деп санаары чөп-түр деп билгеш, ооң
соонда ыңдыг чагылар албайн барган
ийик бис.

Делегейни дээскингеш, элей берген
тыва идиктер солун сактышкыннар ора-
нынче мени «чедип» чедиргеш келди.

Айдың ОНДАР.

Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруу.

Хүндүткелдиг хоочуннун дилээ-биле

Экии, Александр Сан-оолович!

Мен 80 хар чедер дей бердим. Арай-ла адак-бышак аартай берген, чыып бижип чоруур материалдарымны безин чедирип шыдавас, почта-биле чорудуптарга, четпейн-даа баар чораан.

Улуг улус эрткен оруун сактып бижириге, дыка солун, өске назылай берген ш-өөр-биле үлежип номчуур. А бир чамдыктары «Орустап, тывалап бижээн, оңнап-солагайлап октаан» дээр, а кижиниң өске ш-өөрү «Солунда бижээниңи номчудувус» дээш өөрүүр боор-дур.

«Төрөл чокта, төрө херээ дамчыттын-мас, төлдөр чокта, төрөл чону салгаттын-мас» деп үлөгер домакты ажыглап алгаш, уругларывыстың биске, ада-иезинге, тураскаадып бижээн шүлүктөрүн «Шын» солунну дамчыштыр уругларывыска өөрүп четтиргенивисти илередип, солуннун бир үндүрүлгезинге ол шүлүктөрни чырыдып көөрүн диледим.

Хүндүткел-биле,
«Шынның» номчукчузу Майя ДАРГАТ,
Кызыл кожуун, Кур-Чер суур.

Хоочун номчукчуvus болгаш бижикивис Майя Седеновна Даргаттын бо дилег чагаазына даянып, дуржулгалыг хоочун башкы, улуг назылыг кырган-авага уругларының тураскаадып бижээн шүлүктөрүн силерге таныштырар-дыр бис, эргим номчукчу.

АВАЙЫМГА

Азарганчыг хензинден-не мөзүлүг сен,
Ажы-төлүң идегелдиг авазы сен.
Ажыл-ишке тура дүшпес соруктуг сен.
Авайым сен, төлдериңниң чоргаары сен.
Үнген-кирген көвей чоннуг, эштиг-өөрлүг,
Үлөгерлиг энелерниң бирээзи сен.
Ажы-төлүң ажы-төлүң эңдерилген
Аныаксыг кырган-эне болуп чор сен,
Өөредип, эртем-билиг чедирип кааш,
Өгүл-баштааш, өрү тырттып чор сен, авай.
Чагып-сургар, углап-баштаар сөзүң дыңнааш,
Чандыр баспайн кызып чор бис, күжүр авай.
Амыдырал-чуртталгаңга карак кызыл
Ажылыңа бердинген сен, мергежээн сен.
Арат чоннун, ажы-төлүң өөредир дээш,
Амыр-дыш-даа көрбейн чордун, ынак авай.
Бергелерге, моондактарга торулбас сен,
Бедик тура-соруктуг сен, эргим авай.
Байгы бодун кажанда-даа бодавас сен,
Бак сеткил, бардам сөс-даа сөглөвээн сен.
Аас-кежик, өөрүшкүлүг чырык хүннер,
Авыралдыг авам сенээ көвей болзун!
Аарыг-аржык, айыыл-халап ойлап чорзун!
Аяс дээрн, алдын хүнүн камгалазын.

Бурган өршээ!
Улуг кызы, Мира.

АВАВЫС, АЧАВЫС – ЫДЫК ЭРТИНЕВИС

Эрзэн-шокар амыдырал-чуртталгада
Элдеп-эзин, хуулгаазын чүүлдер-ле хөй.
Сарыг-шокар өртемчейиниң делгеминде
Чайыр алдын, сувут-алмаз эртинге хөй.
Өөрүшкү-маңайывыс чалбыыш одун
Өөскүдүп, хөрлээледир кыпсып чоруур,
Ававыс дег, ачавыс дег, эң-не эргим
Авыралдыг, өндүр чагаай эртинге чок!
Чедер хову ортузунда аъттыг улус
Челзип чоруур кымнар дээр сен? Чараштарын!
Оол уруг – мерген топтуг ачавыс-тыр!
Орлан-шогаа, онза чараш ававыс-тыр!
Чалыы шааның бады-шынның даңгыраандан
Чаңгыс базым чандыр баспайн, четтинчипкеш,
Берт-кадыр оруктарга торулбайн,
Бежен сөс чыл эгин кожа чурттап чорлар.
Анай чаштан ававыстың чуртталгазын
Аар, кадыг үлө-салым дужай каапкан.
Арат-чоннун дайзыны деп хопка киригеш,
Ачазын кээп он-он чылда хоругдап каан.
Дайзын уруу атка кирип, хензиг шаандан
Даржылганың аарын көрүп өскен-даа бол,
Амыдырал-чуртталгага хөңнү калбайн,
Алыс шынга бүзүрелин салбайн келген.
Ачазының актыын билип, хирлиг чам чок
Арыг ады эглип кээрин бодап чораан.
Кур-Чер суурнун кырган-чалыы бүгү чону
Курлак чедир мөгейип каап, хүндүлээрлер.
Өөреткен ажы-төлдүн аразында,
Өргүн чонда ады алгаан кымны чок дээр!
Артист, башкы, эмчи-домчу эртемниглер,
Ававыстың холун дамчып кижиге болган!
Ачавысты хоомай кылдыр бодавас бис.
Ачавыс дег чүрээ чымчак кижиге бар бе?
Кижилерге орайга дээр бараан болуп,
Киноларны амыр-дыш чок «өргүп» чорду.
Ававыстың, ачавыстың уйнуктары
Аал сынмас, челеде хөй бызаалар дег,
Адыңарны кажан кезээ, каяа-даа-ла
Хирге-чамга боравайн чурттап чор бис!
Кижилерге силер ышкаш, чүгле буян,
Авыралды, энелерди көргүзөр бис.
Эң-не эки чүүлдерни Силерден бис
Эдек долдур шыдавас «дозуп» чор бис.
Ортун кызы, Лира.

Кижиниң чер кырынга кылып чораан үлөзүндөн ооң уттун-дурбас овуру өскелерниң сагыш-сеткилинге таңмаланып артып каар... Мээң чүрээмге ындыг исти арттырып каан башкым – Владимир Ильич Борисенко.

Россияның Композиторлар элелиниң кежигүнү Владимир Ильич Борисенко – тыва культураның төөгүзүндө база бир көскү, уттундурбас кижилерниң бирээзи. Ол Кызыл хоорайга 1947 чылдың ноябрь 24-те төрүттүнген. Өг-бүлениң улуг оглу Володя авазы Елизавета Ильичинаны дөззөн: каразымаар чаштыг, карак-хүрөң карактарлыг, дурт-сыны чолдак. А чырык шырайлыг, узун уруу, Галиназы ачазын дөззөн. Ол амгы үеде Санкт-Петербуркта чурттап чоруур. Өг-бүлениң даянгыжы, ачазы аныак назынында-ла чок болган.

Володя Кызылдың №3 дугаар иити билиг школазын база хоорайның Уругларның музыка школазының 7-ги класын дооскаш, улаштыр Кызылдың уран чүүл училищезиниң фортепиано салбырынче өөренип кирген. Владимирниң бойдустан чайгаар салым-чолун, сагынгыр-тывынгыр угаанын болгаш сөс-домакка чеченин башкылары дораан эскергеш, теория-композиция салбырынга өөренирин сүмелзэн. Хөгжүм чогаадырының нарын дүрүмнерин дүрген шынгадып алырындан аңгыда, Владимир бодун боду чаа билиглер-биле чепсеглеп, номчуттунар, сонургак боорга, башкызы Салим Манусович Крымскийни оолга хамаарылгазы онзагай, аажок чоргаарланып турган. Хайлыг чүве, ооң ынак башкызы амыдыралының аайы-биле 1966 чылда Соңгу Кавказтын Черкесск хоорайже көжүп чоруй барган. Башкызының соондан Владимир чорупкаш, Салим Манусовичниң ажилдай бергени музыка училищезинге өөредилгезин уламчылаан. 1968 чылда В. Борисенко Черкесск хоорайның музыка училищезин дооскаш, ол-ла өөредилге черинге теория талазы-биле хөгжүм эртемнерин башкылап, ажилдап эгелзэн. Фортепианога ойнаары тода, кайы-даа композиторнун кандыг-даа чогаалдарындан үзүндүнү саазында нота көрбейн, сактып алганы-биле ойнай кааптар салым-чаянның аныак башкыны улус магадаар турган. Математикага сундулуг, шахмат, нард хевирлиг, боданыры негеттинер оюн-нарга ынак башкы хөгжүмнүн гармония, полифония, инструменттовка дээн ышкаш нарын эртемнеринге билиглерни бөдүүн болгаш чедингир кылдыр тайылбырлап шыдаптар ховар чаянның болган. Аңгы-аңгы чүүлдерге сонургак башкынын билип улам делгемчип, уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлеринге бодун сайзырадып шыдаан. Чижээ, литературага ынакшылы шүлүк чогаадыр салым-чаянче шилчээн, а чурулгага хандыкшылы репродукция-чуруктар, номнар, открыткалар чыыр коллекционер апарып чедирген. Ооң бодунун чыып чорааны нота болгаш хөгжүмнүн эртем библиотеказы – онзагай болгаш байлак. Чижээ, ооң ынак композиторлары, орус классиктиг хөгжүмнүн симфония жанрының начыннары П. Чайковский, Д. Шостаковичиниң чогаалдарының долу чыындылары ооң библиотеказынга турган. Кызылдың уран чүүл училищезинге ажилдап турган чылдарында сураглыг совет композитор Д. Шостаковичини бүдүн хана долдур чуруп каан. Амгы үеде В.И. Борисенконун чырык адынга тураскаал апарган чугайлыг ханада чураткан чурукту кым-даа балап диттикпес...

1971 чылда Владимир Ильич Кызылга чанып чедип келгеш, хоорайның уран чүүл училищезинге башкылай берген. В.И. Борисенконун холунга кирген сургуулдар чайгаар-ла хөй номчуттунар, алгыг эртем-билиглер апарып дыка кайгамчык! Владимир Ильич «Тыва музыка литературы» деп программаны сайгарып тургускаш, училищениң өөредилге планынче кириген. Симфониктиг оркестрге бижээн тыва композиторларның чогаалдарын В.И. Борисенко фортепианога ойнаар кылдыр эптештир чара бижээн, башкының ол ажилдарын кичээлдерге амгы үеде ажыглап турар.

1980 чылда В.И. Борисенко Ново-

Мөгейи

МУЗЫКАЖЕ ЧҮТКҮЛ КӨЗЭЭН

(Хөгжүм шинчилекчизи В.И. Борисенконун 70 харынга уткуштур)

сибирскиниң М.И. Глинка аттыг күрүне консерваториязының «Музыка теориязы» деп факультетин бот-өөредилге-биле дооскан. В.И. Борисенконун «Тыва композиторларның симфониктиг шүлүглелдеринге орук айтыкчызы» деп диплом ажылы ам бо хүннерге чедир шупту теоретик-музыковед башкыларга езулуг орук айтыкчызы болган.

Дипломну холга алган ол-ла чылын Владимир Ильич ийи удаа олчалыг болган. Аас-кежиктиг ада чаа төрүттүнген уруу Машаны «Маняша деп чассыдып адаар чораан. Ачазының угаанын дөззөн Мария школаны алдын медаль-биле, а дээди өөредилге черин кызыл диплом-биле дооскан. Амгы үеде Мария Владимировна Борисенко Тывада Президентиниң кадеттер училищезинде математика башкылап ажилдап турар. Ол ийи кыстыг, улуг уруу Соня 7 харлыг, кырган-ачазы кара олчаан. База-ла музыка школазында өөренип турар.

Владимир Ильич Борисенко.

1980-1987 чылдарда В.И. Борисенко Тываның күрүне филармониязынга (1986-1987 чылдарда ооң директорунга) ажилдаан. 1987 чылда ону Тыва АССР-ниң культура сайыдының оралакчызынга томуйлаан. Удуртукчу ажылы чеже-даа харысалгалыг, чай чок болза, Владимир Ильич музыковед (хөгжүм шинчилээр) мергежилдин черле кагбаан. Тыва композиторлар-биле сырый найыралдыг башкы кедизинде барып тыва национал композиторлар школазын улам быжыглап, буянның ажил-херектерни бүдүргөн.

1987-1995 чылдарда ол Кызылдың уран чүүл училищезинге катап база ажилдап турган. Бо удаада «Музыка теориязы» деп салбырны эргелекчиле-вишаан, хөгжүм теориязын башкылап турган.

Владимир Ильич тыва хөгжүмнү шинчилээр болгаш негтередир талазы-биле бодунун билиин, үезин, сагыш-сеткилин болгаш күжүн черле харамнанмаан. «Ол бижиттинип, аялга чогаадып эгелзэн болза, хонук-хонуу-биле училищеге чурттап бээр турган» — деп, ооң өөнүн ишти чораан Ольга Ивановна Борисенко сактып чугаалаар. Башкызы С.М. Крымскийниң салдары-биле училищениң өөредилге баазыына туруп көрбээн чаа «Тыва музыка литературы» деп программаны боду дөзевилеп тургускаш, улуг сонургал-биле эрттирип эгелзэн. Тыва хөгжүм болгаш композиторлар (А.Б. Чыргал-оол, Вл.С. Тока дээш өске-даа) дугайында статьяларны республика солуннарынга В.И. Борисенко удаа-дараа парладып, радио болгаш телевидение таварыштыр тыва культураның янзы-бүрү айтырыгларын чырыдып, Кызылдың уран чүүл училищезиниң баазыына культура университетин лекция, беседа, концерт хевирлеринге тургускан.

Башкының ажылы чогаадыкчы болгаш эртем угланышкынның болганындан ооң бажына чаа-чаа бодаалдар тытып, көвүдөп, «саамчып» турган. В.И. Борисенко тыва национал композиторлар школазының үндөзилекчилериниң бирээзи, А.Б. Чыргал-оол дугайында

био-библиографтыг статьялар «Музыка энциклопедиязы» бо «Музыка-энциклопедиктиг» слов деп академиктиг үндүрүлгелерге леткээн.

Уран чүүл эртемнериниң докт. Новосибирск консерваториязы доцентизи Е.К. Карелина ооң ийинде мынча деп бижээн: «Ка бир чаа тыва хөгжүм чогаал сайгарылгазының үезинде автору улуг, салым-чаянның хөгжүм чилекчизи В.И. Борисенконун с оналын, бодалын улус хүндүлээр, көөр турган».

Тываның ховар оолдарының бо төлөпиг кижилериниң бирээзи, са чаянның, ачы-буянның Башкым а чурттап чораан болза, бо хүн 70 харлаан байырлалын эртти ийик. 1995 чылдың декабрь 5-ти харлаар чылы кирип турда, хып чогаадыкчы бышкан назынының хайымныг, кидин түлүүндө чурт инфарктааш, Владимир Ильич «адының бажы хоя берген».

Ооң назыны чеже-даа кыска би кылган ажилдарының элөп-чизин, шынарын демдегелвес арга Башкывыстың назыны кыска болза, диңмиттиг чуртталгазының бистиң Тывавыстың төөгүзүнге ол тырып каан...

Ам бодап кээримге, ыраккы к суурдан келген меңээ утказын б чадап чораан берге эртемнерни дур өөредип каан башкымның хавыязы, салдары дыка улуг бол Ооң берип чораан чагылгары сүмелериниң үнези чыл келген тулгадып кел чыдарын эскерип, б чор мен.

Ол ынчан (1993 чылда) чаккурса дөрт кижиге турган бис: Екрина Кенденбил, Лариса Вишняк, Марина Жальских база мен. Эште шупту Кызылдың төп музыка школын дооскан, шыңгыы белеткеп уруглар болгай. Бир катап нарын, үннерлиг диңмит бижип чадап кичээл соонда класска мөөре ыглап олурумда, башкым кирип геш, эскерип каан. Владимир Ильиче-даа шыңгыы, негелделиг бол ол кээргээчел болгаш кончуг уян к ынчангаш студентилер ону хүндүл башкызынга аажок ынак.

Ишти-хөңнүмде чыылган хомулымны бодум шаам-биле тайылбырларын оралдаштым. Владимир Ильич карак-шилиң өттүр, дүп чок ха угаанныг карактарын өрүмнелд көргөш:

— Баш иштинге ындыг бодап кирип турар болза, ажырбас-тыр. оожургап алгаш, моон соңгаар ыч чүве чугаалава, шүве — дээр.

Оон улаштыр чугаалаштыр Түңнелинде, шынап-ла, та канч чүве, кызып өөренирин-даа дендэ Училище соонда дээди өөредил черлеринче өөренир салым-чаян өөреникчилерин Владимир Ильич бидур белеткеп эгелээр, училище соон ажилдаар сургуулдарны база өтт билип кааптар, оларга тааржыр ажы дарны баш бурунгаар дугуржуп б турган. Ол чок болурунун мурнун дүжүмде: «Улаштыр дээди өөредил черинге өөрени!» — деп, сөөлгү чыг сүмезин бергеш, барган...

Башкымның ынчан меңээ чугаалаан чүүлдерин кожууннардан келт ажы-төлге ам бо хүннерде боду тайылбырлап, оларны хөгжүмнүн чок ханы делегейинче чедип кирип тура, ачы-буянның башкымның (оо дыргааның караанга безин кижиге шагылыг эвес) арттырып каан билин дамчыдып, ооң ажылын уламчылап тура, ооң угаанныг көрүжүн бо-ла сатып кээр мен.

Ульяна МОНГУЛ
филология эртемнериниң
кандидады, Кызылдың уран чүүл
колледжизиниң башкызы

Хоочуннар аравыста

Раиса САТ: «УРАН ЧҮҮЛЧҮ ЧОНУМ АЧЫЗЫ...»

ТР-нин уран чүүлүнүн хоочунна-
нын бирээзи, Улустун найыра-
ны орденниң эдилекчиси, улусчу
атрның удуртукчузу, ат-сурагы
жиссер, хөй-хөй мөөрейлерниң
уреады, амгы үеде хүндүлүг дыш-
тылганда Раиса Монгушова САТ-
те ооң юбилейин уткуштур ужу-
шаш, аравыста болган чугааны
чүкчүлөрү аравыска сонургааттым.

1987 чылда «Тыва даг-дүгү»
надының «За асбест» солунунга
спондентилеп тургаш, Культура
унуң чанынга силерниң удуртуп
нынар Улусчу театрның баш-
ы улуг чедишкен-тиилелгезин
ураарында чырыткан солунчу
мен. Оон бээр 30 чыл эртип
ы бо-дур, Раиса Монгушова.
мык солун, чымыштыг үелер
аа?

А-Довурак хоорайга уругларның
улуг улустуң ши бөлгүмнерин

ны, 1978 чылдан 1990
ның берге үелеринге
ажылдадым. Шынап-
чылдар, ам бодап ора-
карак чивеш аразында
ткен. Уттундурбас со-
уралдар, улуг тынып
акша-шалың үнмес
даа айлар, чылдарны
эртивис. Чартык чыл
акша-шалың үнмейн
ээр, огородтук, мал-
ыг эвес, дыка-ла берге
орду. Культура ажил-
ы кижы дыштаныр хүн,
ыш дээр эвес; хамык
ыштанып турда, сээң
чүдүрлүп турар. Авам
бистиң чанывыска
тургаш шуут кайгаар
ра даң бажында ажил-
ш, дүн ортузунда ча-
эр бис. Улуг улустуң
кылып алырымга,
ругларның ши оюн-
нге белеткел эгелээр.
байырлалын эртирип
хамык улус дышта-
да, мээң чаштар-би-
ениктерим эгелээр.
ның ши бөлгүмнүн
аза-ла бедик деңгелге
Районга эртип турган

тер, фестивальдарга 1-ги черден
үшпес. Орус дылга тоолдарны
лче бодум очулдуруп турдум.
жиссер кижы бот-тывынгар
тери-биле ажилдаарында
шииниң сцена каасталгалары,
ви болгаш өске-даа дериг-хе-
дер дээш харысалгалыг бол-
канчаар шиитпирлеп турган
лер?

өөрнүң деткимчези, демни-биле
п турган бис. Өөм ээзи Семен Сат
холдуг» шевер кижы, ынчангаш
уг ачы-дузаны кадып чорду. Эл-
заарында эгелээр, национал
иктерни даараарында чедир –
н кылып. Идигелдиг сүмелекчиси,
изивис, бойдустан чаяан артисчи,
у Александр Мөргүтевич Салчак,
аг-дүгү» комбинадының директо-

ру Юрий Трофимович Комаров, фабком
даргазы Деспи Күжүгетович Дүктен-оол
дээр ышкаш деткиччилер турда, магалыг
боор чорду. Улусчу театрның артистери
колдуунда комбинаттың ажилчыннары
база Ак-Довурак хоорайның аңгы-аңгы
организацияларының ажилдакчыла-
ры турган. Ынчангаш фестивалдар,
мөөрейлерге киржир дээр оларны ажи-
лындан хостаттырар, аай-дедир орук
өртөөн дилеп тывар дээр бүгү-ле айты-
рыларны бо даргаларывыс долузу-биле
шиитпирлеп берип турган. Тываның
улустуң башкысы Зоя Сагдыевна Дүктен-
оол (ынчан школа директору) өөнүң
ээзи-биле хүндүлүг артистерим болгай.
Чурукчум Ужар-оол Монгуш, кол херээр

баан-дыр, ада-иеңер харысалгалыг
партия-совет ажилдакчылары бол-
гай. Ачаңар бистиң улуг коллегавыс
– журналист, солунчу деп билир мен.

– Школачы шаамда-ла суурууска
артистер кээр, дыка сонургаар турган
мен. Концерт, ши кээр, ыяап-ла көөр
бис. Авам-ачам суг бисти кээрде эдертип
алыр. Олар бистиң сонургалдарывыс
аайы-биле дыка деткип чораанын ам
бодап, сактып олурар-дыр мен. 6-7 класс
тургаш «Чодураа» деп шүлүк бижип алган
мен. Оомну «Шын» солунче чорудупта-
рымга, чырыкче үнүп келген, амыраа-
нымны! Ол-ла хевээр бижиттинеринге
сонургалдыг апарган мен. Ачам Ново-
сибирскиде партияның дээди школазының

Тывага культураның хөгжүлдесинге улуг
үлүг-хуузу кириштиргеннерниң бирээзи.

– Уран чүүлге сонургалыңарның
кокпа оруу школачы чылдарда-ла
эгелээр болза, бистер – көрүкчүлөр
силерни эге баштай ак-көк экрандан
«Эзир самы» деп уран-чечен кинодан
танып алган бис.

– Кижиниң салым-чолу деп чүве кай-
гамчык тывызык, хуулгазын болгулаар-
дыр деп кайгап ханмас-тыр мен. Кинону
база чажымдан-на сонургаар чордум.
«Ак-көк хемниң кижилери» деп кинону
тырттырып турда, хөй улус аразында
(массовкада) Сара угбам суглар кире
бергенивис экранче эге базым деп
кижи канчап билир боор. Он ажыг чыл
эрткенде, студент уруглар на-
йысылал Кызылывыстың төвүнге
каткы-хөгүг кылаштажып чору-
вуста, режиссернуң дузалакчызы
бистерни эскерип кааш, бажывыс
дозуп, доктааткаш: «Кинога ойнак-
саар силер бе?» деп айтырарга,
аңаа кым бүзүрээр боор. Свердловск
киностудиязынга шенелде
тырттырылгага киржирде безин
анаа сонургаар, Свердловскини
болгаш езулуг улуг артистерни,
режиссерларны көрүп алыр аас-
кежик-тир деп бодап турган мен.
Мени шилип алыр деп сагым-
да-даа чок. Биче буурай тыва
чонумнуң төрзүн Тывамның буяны
деп бодаар-дыр мен. Ынчангаш
Зояның ролунга ойнаар кылдыр
бадылапкан деп телеграмма ал-
гаш, улуг харысалга болгаш
өөрүшкүдөн тыныжым чедишпейн
барган ышкаш болган чүве.

– Кино-биле харылзааңар
үзүлбээр деп болур аа?

– Дорт харылзаа чок-даа бол-
за, кино делегейи-биле харыл-
заам үзүлбээр, Россияның Кино
хүнүнде чонум мурнунче үнүп,
«Эзир самының» дугайында, кады
ажылдап турган режиссерларым,
артистерим дугайында чугаалап,
кинонуң хуулгазын салдарын

суртаалдап чор мен.

– Раиса Монгушова, бөгүнде кан-
дыг чурттап чор силер?

– Амыдырал-чуртталгамның кайы-даа
үезинге хомудалым чок. Бөгүн мээң ийи
оглум өглүг-баштыг, ажи-төлдүг чурттап
чорлар. Бирээзи – Тывада, бирээзи – даш-
тыкы чуртта. Уйнукар кадык-сергек өзүп,
өөренип турарлар. Оолдарым ачазының
«адының бажы эрте хоя» берген-даа бол,
ол база уйнуктарын азыражып четтигипкен
кижи. Авам-ачамның хайырап өстүрүп
каан ажи-төлү, оларның уруг-дарыы –
шупту демнежи, бот-боттарывыс детки-
жип чурттап чор бис. Ынчангаш сеткил-
чүрээм ам-даа ырлап, шүлүктевишаан.

Светлана БАЛЧЫР
чугаалашкан.

Чурукту өг-бүлениң архивинден алган.

Барнаулхоорайга эртенулусчу театрлар фестивалының Дээди
шаңналының эдилекчилери – ак-довуракчылар. Режиссеру Раиса Сат.
1987 ч.

рольдарны безин ойнап шыдаар акывыс
Владимир Чыпсынмаа, артистерим – эмчи
Тамара Ооржак, библиотекарь Эльза Оор-
жак дизе-ле, дөгөрезин адап-санаар болза,
эмгежок. Ол хөй уран чүүлчү эш-өөрүмнүн
өг-бүлелери сагыш човап, бистиң ши-
леривис дээр дыка-ла «аарыыр» улус.
Кызыл, Абакан, Иркутск, Барнаул – кайы-
даа хоорайже оюн көргүзүп чоруп туру-
вуста, ыяап-ла чыгып ап, бисти үдээр,
оон куспак чечектерлиг уткуур. Кайгамчык
бедик көдүрлүүшкүнүг ажилдап-чурттап
турганывыс чылдар сагымда мөңгө чы-
рык болуп арткан. Уран чүүлчү эжим-өөрүм,
чонум ачызында артисчи күзелдеримни
боттандырар аас-кежиктиг болган мен.

– Сценага, уран чүүлге сонурга-
лыңар чүден эгелээр деп бодаар си-
лер? Аймаңарда артистер-даа тур-

журналистика факультетин дооскан, Чөөн-
Хемчик кожуунуң «Ленинчи орук» солунга
редакторлап чорду. Ону дөзеп чогаалга
сонургалдыг болганым ол боор.

Студентилеп турувуста, эжим Урананың
ачазын чогаалмы дээр, магадаар турдум.
Урана ачазының чырыкче үнген чаа но-
мун бистерге көргүзүп, номчудуп турар
чүве. Биче-оол Доюндуп Сержиевич
чогаалчының аалынга эжим-биле кады
чедип, Тес-Хемниң Берт-Дагның чараш
бойдус-чурумалын көрүп, чогаалчының
даа, өөнүң иштиниң-даа бөдүүн, биче
сеткилдин, аразында эл-найыралдын
эскерип, олар-биле таныжар аргалыг
болдум. Чогаалчы 5 номнуң автору, чонга
билдингир, хүндүткелдиг кижилерниң би-
рээзи болган. А уруу, мээң чаңгыс курсчум
Урана Биче-ооловона Тыва Республиканың
культуразының алдарлыг ажилдакчызы.

Чукуңунуң санал-оналы

КЕЛИР ҮЕГЕ АЖЫКТЫГ

ртувустуң келир үеде хөгжүл-
сайзырадырда, аңаа ыяап-ла
ар херек дээрзин билир бис.
да Тожу, Мөңгүн-Тайга, Тере-
чүгге ужар-хеме-биле чедип
н болза, ам ол кожууннарже
ар кылдырган, аян-чоруувус,
иживис аайы-биле чычаанныг
кып турар апарган бис.

датче, Моолче база Даг-Алтайже
на оруктарын кылырын планнай
ээр, улуг кежик-чол кел чыдарын
еп турар-дыр. Бир-тээ мынчаар
шкын салдырган болганда, хоо-
ир-ле бодалды немеп, саналдап

а Мөңгүн-Тайгаже аргыжар орукту
чоокушаладыр дугайын саналдап,
еп турар. Ооң утказы мындыг:
лыккан өрү чаа орукту Барлык
ң талакы эрин өрү кылып чок-
ас-Адырның аксынга чаа демир
кылып. Ол көвүрүгнүн чанында

кончук кадыр хаяларлыг арт бар.
Ону чазылдырып тургаш, артты
чоорту ажар орукту кылыптар бол-
за, хемни өрү ак черлеп анаа чер
орукту чоруткаш, Арзайтыда орукка
улаптарга, 60 километр чаа орук
немешкеш, Мөңгүн-Тайга, Кызыл,
Абаканче чоок орук тытыр. Ону
кылыры белен болгаш чиик. Кызыл
– Курагино аразында демир-орук-
та чер адаа-биле эртер оруктар
ниитизи-биле 30 километр деп са-
наттырган. Аңаа бодаарга, Барлык
бажында бо орукту кылыры оон
эптиг, чиик болур-дур ийин. Ында
чүгге хемче кирген өзеннерде 4-5
хире көвүрүглер кылыры негетти-
нип келир.

Бо саналды мээң көдүрүп турар
чылдагааным болза, 1963 чылда
ол хемниң бажында Оңгача-Өзен
чайлаанга ийи колхозтун даргала-
ры «Малчын» колхозтан Шыдыраа

Саая, «Мурнакчы» колхозтан Кудурукпай
Хертек ужуражып келгеш, хөөрежи олурда,
оларның «солун чугаазын» сактып келгеним
бо.

Ынчан Ак-Довурак – Абаза оруун кол-
дуунда доозуп турган чүве. Ол ийи акым
ону чугаалажып оргаш, мындыг санал сүме
үндүрүп келдилер: «Абаза оруун кылып
турда, Ак биле Алаш аразында бедик чал
хаяны чирилдир чазылдыргаш, чаа артты
чогаадыпкан, ону өттүнүп бо хемниң ба-
жында чалым-хаяны чирилдир чазылдыр-
гаш, Кызыл-Мажалыкче чаа орукту чогаа-
дып болур-дур...» – деп хөөрежи органныр.
Оон бээр 54 чыл эрти, ол күзеп-бодалды
мүн-не боттандырды. Хөндөргей, Саглы
тавараш, ырак-даа болза, орук ажиттын-
ган, аргыжылга чүгээртээр. Ынчалза-даа
хоочуннар амгы үениң идиглиин көрүп,
чүнү канчалза экономика хөгжүй бээрин
эскергеш, бодунуң санал-оналын солунче
бижий бергилээр-дир. Бир катап «Шын»
солунга А. Намгай-оол хоочуннуң бо орук
дугайында саналын номчупкаш, мен база
бодумнуң санал-оналымны бижий берген
ужурум-даа бо.

Бады ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

Республиканың Ростислав Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының баазасынга чурулга мөөрейинге киришкен бичии чурукчуларны шаңнап мактаан. Ук мөөрейни «Уругларның көрүжү-биле полиция» деп темага Тыва Республикада Иштики херектер яамызының оперативтиг бөлүү организастан эрттирген.

Чогаадыкчы маргылдаага 7 хардан 15 хар иштинде 13 оолдар, уруглар киришкен. Ниитизи-биле жюри кезигинеринге 16 чурукту таныштырган. Янзы-бүрү өңнүг будук, карандаш, фломастерлер ажыглап, уруглар шагдааларның ажылын канчаар көрүп, бодап турарын илередип, иштики херектер органның аңгы-аңгы тускай кезектерининг ажылдакчыларын чураан чуруктарынга көргүскеннер.

Мөөрейининг комиссиясы — Тыва Республикада ИХЯ-ның оперативтиг бөлүүнүнг ажылдакчылары тилекчилерни илередирде, хар-назы аайы-биле аңгы-аңгы

«Уругларның көрүжү-биле полиция»

ТӨЛЕПТИГЛЕРНИ ШАҢНААН

категорияларга чарып, шаңнаар деп дугурушкан. Хемчегге оперативтиг бөлүктүн ажылдакчылары — Тыва Республикада ИХЯ-ның Дежурный кезээнинг начальниги, полицияның подполковниги Сергей Высоцкий, ол ышкаш Тыва Республикада ИХЯ-ның Хоочуннар чөвүлелининг даргазы, халажылгада полковник Марат-оол Ондар олар киришкеннер.

Тыва Республикада иштики херектер сайыдының хүлээлгезин тур када күүседип турар полицияның полковниги Вячеслав Макаровтун адындан өөрүп четтиришкин бижиктери-биле мөөрейинг эң-не бичии киржикчилери 7 харлыг Селена Ондар биле Айдаш Тагба «Мен шагдаа мен» база «Мен кинолог мен» деп чуруктары дээш шаңнатканнар.

Дараазында бөлүккө үшкү черни

Сангита Бадырғы, ийигизин Олча Ондар алганнар, а Александра Нурзат-оолдун ажылын эң-не тергип деп үнелээн.

Алды классчылар аразынга үшкү черни «Омон дээрге мээң чоргааралым» деп чуруу дээш Дамба Сарыг-оол, ийи дугаар черни «Шурик — генералдың ыды» деп ажылы-биле Алдын-Чечек Салчак алган, а бирги черге «Полицейженин шынчы өңнүү — Мухтар» деп чуруу дээш Намзырай-Доржу Дыртык-оол төлептиг болган.

Сески классчылар аразынга үшкү черде — «Даңгыраам берип тур мен» деп чуруу-биле 14 харлыг Сайрана Саая, ийигизинде — «Биче лейтенант» деп ажылы-биле Билчитмаа Мекпер-оол. А ол категорияның тилекчизи — «Назы четпээн уруглар херектерининг талазы-биле инспектор», «Таңныылда»,

«Шагдааларның өг-бүлелери» деп дарын таныштырган Даң-Хаяа К. Даң-Хаяаның чогаадыкчы уран аржори кезигинерин аажок кайгатканга олар өөреникчини өртектиг биле шаңнаар деп шийтирилээнне. Тоску классчылар аразынга ийи Арзылаң-Маадыр Монгушка «Тэ операция» деп ажылы дээш тыва А бирги черге «Бистиң хоорайы камгалакчылары» деп чуруу дээш Далаа төлептиг болган.

Шупту тилекчилерге дипломна гаш хүндүлел бижиктерни тывыска Ук мөөрей эрге-хоойлу кам органнарның ажыл-чорудулга элээдилер болгаш аныктарның галын бедидеринче, өзүп оорар шериг-патриотчу чорукка кижизид база ол ышкаш элээдилер орт кем-херек үүлгедиглерин болдурбугландырган.

Белекмаа ХИ
Тыва Республикада ИХ
ОИОС специ

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИВАН ЯРЫГИН АТТЫГ СПОРТ КОМПЛЕКИЗИНДЕ

бичии оолдар, уругларны өөредир-биле тыва хүреш, сумо бөлүүнге хүлээп ап турар.

Бир айда өртээ 2500 рубль.

Болур хүннери: понедельник, среда, пятница.

Эртенги үеде 9.00 шактан 10.00 шакка чедер.

Дүштеки үеде 15.00 шактан 16.00 шакка чедер.

База чиигелде кылдыр 8 катап бассейнге халас эштир.

Тренер-башкы: Баасан Андреевич Баткар — Тыва Республиканың Ничын мөгези, сумога спорт мастери, оолдар аразында Европа чемпиону, сумога бичии оолдар аразында Делегей чергелиг чемпион, аныктар аразында 3 дакпыр Наадым чемпиону.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Ол ышкаш бичии оолдар, уругларны бассейнге эштип өөредир бөлүккө база хүлээп ап турар. Бир айда өртээ 2400 рубль (12 катап баар).

Кичээл шактары:

9.00-10.00 — 11 хардан өрү.

10.00-11.00 — 7-10 хар.

14.00-15.00 — 7-10 хар.

15.00-16.00 — 10-12 хар.

16.00-17.00 — 13 хардан өрү.

18.00-19.00 — школа назыны четпээн 5-6 хар.

Неделяда 3 катап болур, хүннери: вторник, четверг, суббота, аңаа немей чиигелде — улуг-хүн санында халас эштир.

Тренер-башкы: Донгак Сайын-Белек Алдын-оолович.

Бодунга ап алыры-биле:

1. Эмчи справказы (дерматолог, я/гист, педиатр).

2. Сугга эштир хеп, бөрт, карак шили, чунар-бажыңга ажыглаар херекселдер.

Харылзажыр телефону: 2-16-16.

Большой ассортимент колбасных изделий по абаканским ценам
рыбная и мясная заморозка, продукты питания.

Принимаем годовые заявки на СЛАДКИЕ ПОДАРОКИ в большом ассортименте по оптовым ценам на Ваш заказ.

Звонить по телефонам: 8-929-317-9702 и 8-983-593-6436.

База «Обувь», склад 11/1. Переулоч Загородный, 19.

ХЕВИСТЕР ЧУП ТУРАР чедирилгелиг

ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ ЧИИГЕЛДЕ — 10 ХУ

Харылзажыр телефону: 8-923-545-408.

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Магистральный куузу, бажың 28. ЧИИГЕЛДЕ сентябрь 1-ден декабрь 31-ге чедер.

ООО «Магистральная». ОГРН 11617190

УАЗ автомашинага артык кезектерни садып база ЧАГЫДЫП ап болур!

Чагыдар болза (УАЗ, ВАЗ, ГАЗ) өртээ Новосибирск хоорайны болур. 10 хууга чедир чиигелделиг

Өнчү хевиринден хамаарылга чокка (бюджет — 44-ФЗ-ның 93 чүүлүнүн 1 кезээнинг 4 пунктуну езугаар) организацияларны болгаш албан черлерин таарымчалыг керээ езугаар кады ажылдажылгаже чалап тур бис.

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 115 (2 ка) тел. 8-913-358-08-88.

Чагыдылга-2018 чоруп турар

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннун 2018 чылда чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

«ШЫН» СОЛУННУҢ

ЧАГЫДЫЛГАЗЫНЫҢ ӨРТЭЭ

Почта таварыштыр хуу кижилерге:

Чартык чылда — 1078 рубль 98 көпеек.

Кварталда — 539 рубль 49 көпеек.

1 айда — 179 рубль 83 көпеек.

Почта таварыштыр организацияларга:

Чартык чылда — 1138 рубль 98 көпеек.

Кварталда — 569 рубль 49 көпеек.

1 айда — 189 рубль 83 көпеек.

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар!

РЕДАКЦИЈАДАН БОТТАРЫ КЭЭП АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

хуу кижилерге:

Чартык чылда — 576 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 288 рубль 00 көпеек.

1 айда — 96 рубль 00 көпеек.

организацияларга:

Чартык чылда — 720 рубль 00 көпеек.

Кварталда — 360 рубль 00 көпеек.

1 айда — 120 рубль 00 көпеек.

«Шын» солунну «Гаруда» төп садыгның 1-ги каъдында, 21 дугаар киоскиден (ногаа аймаа залы) садып ап болур.

солуннун сайтызы://shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11844 экз. Үндүрүлгенин тиражы: 379

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнунг оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
Д.С. Монгуш — 2-17-91.

Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагзы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору Э.Н. Кол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдуруучу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албаннун Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүзээн.
Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлан.
(Кызыл, Шетинин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарны
торларын бодаалар редакцияның туруж-
дүүлүгүн барып болур. Айыттыг санны
өскө-даа фактылары, дыңнадылары дээш авто
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнөр.
Хемчээли 3 парлар ама.
Номери парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче догду